

ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЇ ПИСЬМЕННИКА

У статті розглянуто головні напрямки дослідження, види діяльності, типи матеріалів, які застосовуються на уроках літератури під час вивчення життєписів письменників на основі філософсько-історичного розуміння дійсності. Ключова ідея статті звучить так: щоб зрозуміти феномен митця, необхідно відмежовувати точний біографічний фактаж від суб'єктивної позиції того, хто створює біографію письменника.

Американський філософ і соціолог Пітірім Сорокін увів у обіг поняття «ідеаційність». Ним можна позначати одну з вироблених людством світоглядних сусперсистем – тео-, антропо-, соціо- чи націоцентричну, у межах кожної з яких існує своя розгалужена проблематика. Вони становлять філософсько-історичний ресурс усіх підходів до осмислення дійсності. Їх урахування в процесі викладання літератури вимагає від словесника чітко розмежувати на уроці реально-історичний та міфолого-ідеаційний аспекти художньої творчості. Перша нагода для цього – біографія письменника, яка є конкретним історичним явищем. Проте вона відображена у значній кількості джерел, позначених суб'єктивізмом тих, хто їх створював. Виходити треба з позиції, що написана біографія є текстом, складеним самим письменником (художні твори, мемуари, листи, щоденники), а також іншими людьми (науковцями-дослідниками, митцями, свідками або просто сучасниками), які сповідують певні світоглядні принципи, дотримуються однієї або й декількох філософських суперсистем. Тому складені біографії набувають відповідних характеристик. У радянський час вони були соціально спрямованими і політично заангажованими: велика увага приділялася зв'язкам письменника з суспільними низами, участі в революційних процесах, лояльності до комуністичної держави тощо. Біографії, підпорядковані національній ідеї, мають схожу структуру: особистість письменника демонструють у ставленні до національної ідеї, а долю в пов'язаності з національною долею

українського народу, підкреслюють місце митця в національно-визвольному русі. Мета антропоцентричних біографій – створити неповторний суто людський профіль художника. Отже, образ одного і того ж письменника може бути по-різному зацентрованим залежно від мети, яку ставлять творці життєпису. Враховуючи це, біографію необхідно сприймати у двох ракурсах – з допомогою точно встановлених фактів та в критичному осягненні суб'єктивно-ціннісної парадигми мислення біографів чи автобіографів, яка перебуває в рамках актуальної для неї ідеативності.

Крім того, є продуктивним вивчати життєписи і крізь призму таких філософсько-історичних понять, як «історичність» (здатність зайняти помітне місце в історії), «історична феноменальність» (своєрідний, неповторний образ в історії), «історична фактологічність» (біографічний факт – основа сприйняття письменника), «екзистенційна історичність» (духовний феномен митця – головний предмет вивчення). Найближче із методистів до аналогічних визначень підійшла Г.Токмань, виділивши принципи «історизму», «фактуальності», «екзистенційності», на яких мають будуватися біографічні розповіді. На важливості біографічного факту наголошував В.Дробот. Інші методисти (О.Галич, М.Мимоход, Н.Петриченко, Б.Степанишин) стверджують необхідність подати на уроці точну інформацію про письменника та окреслити його світогляд. Особливо цінним, на наш погляд, є установка на розкриття постаті митця у її феноменальності. «Письменник – унікальна особистість. Переконати в цьому учнів можна, показуючи неповторність перебігу його думок, почуттів, фактів долі, відповідаючи на запитання: як він ішов по життю? Який зробив вибір? Чи виявив своє неповторне «Я» серед людей? Чи знівелював його у натовпі? Чи пішов у «внутрішню еміграцію», відкриваючись лише перед аркушем паперу?» [8; 120]. Проте залишається невирішеною проблема критичного осмислення біографічних джерел. Адже ціннісний тон викладу біографії на уроці здебільшого залежить від змісту використаних матеріалів, які бувають досить неоднорідними в осмисленні своєрідності письменника. Існує певна

довірливість методистів, учителів та учнів до написаних біографій. Звичайно, «джерела для створення життєпису повинні бути вірогідними» [1; 28]. Однак справжньою вірогідністю володіють тільки точно встановлені факти. «Відомості мають бути вивіреними, правдивими і достатньою мірою здатними висвітлити особу письменника, допомогти історично його усвідомити» [2; 19]. А от інтерпретація біографічних даних дослідниками має уже суб'єктивний характер. Одними й тими ж фактами можна оперувати по-різному, виводячи з них несхожі висновки. Крім того, має значення, яку інформацію зробити головною, а яку – другорядною. Від цього значною мірою залежить зміст біографії. Тому складання життєписів за принципом «із великої кількості фактів відбирається типове, те, що визначає характер, думки, вчинки, стиль роботи і життя» [2; 19] має свої застереження. Оскільки вказаний процес здійснюється конкретними людьми, які завжди ставлять певну світоглядну мету.

Розмежування об'єктивних та суб'єктивних моментів стало окремим прийомом під час проведення відповідних занять. Для цього використовувалися матеріали науково-логічного та художньо-образного типу. Перші якраз і дозволяють формувати знання про письменника як реальну історичну особу, хоча й вони позначені суб'єктивізмом їх творців. Науковий компонент в структурі біографічних розповідей сприяє засвоєнню й осмисленню школярами життєвого шляху літератора на основі точних, встановлених фактів, в яких проявилися й історичність митця, і його феноменальність, й духовна неповторність.

У контексті розгляду об'єктивованих історичних даних про письменника важливим етапом є дослідження формування та проявів історичної свідомості автора, з якою пов'язана первинна стадія художньої творчості – відбір документального матеріалу, його представлення в літературних текстах. Для озвучення на уроці залучається інформація, яка стосується різних типів історичної пам'яті та мислення [7; 7-10] митця:

- **«пам'ять серця», «міся пам'яті», пам'ять «сімейного» типу, короткотермінова, екзистенційна, пам'ять-борг:** особиста участь і позиція автора або його близьких в подіях, що зображені в його художніх текстах, внутрішні відчуття та самоусвідомлення при цьому, вплив подій на долю письменника, його сім'ї чи й усього покоління; історична інформація, з якою автор познайомився в родинному колі (домашні перекази і легенди), пов'язаність із територією, де відбувалися події; поїздки до місць, що зображені у творі, враження і оцінки митця під час відвідування; відчуття письменником обов'язку увічнити історичні події, консолідуватися зі своїм народом;

- **довготермінова пам'ять, «антикварна», пам'ять-архів, «пам'ять розуму»:** часова відстань між життям письменника та змальованими подіями та її вплив на характер зображення, збирання і накопичення митцем необхідних фактів, письмові джерела історичних знань автора, архівні чи історіографічні матеріалами, висновки, які він з них виніс;

- **ціннісно-орієнтаційна, монументальна, критична, пам'ять-відсторонення:** діалогічна взаємодія письменника з історичною дійсністю, внутрішні запити до неї, вивчення митцем багатовікових історичних традицій свого народу, ціннісні пріоритети автора в галузі історії, захоплення величним, критичне осмислення дійсності, намагання винести певні уроки, встановити зв'язки між минулим та сучасним, формувати проекти майбутнього, сакралізація історичних фактів;

- **національно-ідентифікаційна, консолідаційна, екзистенційна функції історичної свідомості:** національна та екзистенційна сомоідентифікація письменника на ґрунті вітчизняної історії, ступінь консолідації з власним народом, його історичною долею, буттєвий статус митця в контексті національної історичної ситуації, його історичне самовідчуття;

- **«культурна угода» автора з його добою в оцінці історичних явищ, «поле зору» його епохи:** ставлення суспільства до певних історичних

подій (традиційні оцінки, погляди, судження, що побутували за життя письменника), авторські погляди у цьому контексті (дотримується він «культурної угоди» з приводу оцінки історичних фактів чи її порушує, загальні та індивідуальні ціннісні орієнтації в історичному просторі, їх взаємодія);

- **історичне мислення в його моделювальній та конструктивній функціях:** вибудовування письменником художньої схеми твору, де реалізуються його історичні знання, художньо-філософська інтерпретація фактів і явищ дійсності, авторські оцінки і висновки, ідеали та орієнтири, що проявилися в процесі зображення; використання наративних способів художньо-історичного моделювання, що відповідають роботі різних типів історичного сприйняття – початкова, часткова, рефлексивна, прагматична, критична історія, оформлені в мікро- та макронаративи.

Уроки біографічного змісту мають ще один філософсько-історичний аспект. Під час проведення занять учитель демонструє ідеаційну систему мислення письменників із допомогою їхньої епістолярної спадщини, мемуарів, щоденників, у чому, до речі, теж проявляється історичність та феноменальність. Особливо вартими уваги є фрагменти, де митці дають оцінки собі та іншим людям, суспільній ситуації, висловлюють власні погляди на художню творчість та світ уцілому. Словесник включає школярів в осмислення того, що вони прочитали в листах, мемуарах, щоденниках, стимулює висловлювати власне ставлення до суджень письменника, поданих біографічних фактів. На підставі запропонованих уривків відбувається класифікація, якою ідеаційною системою позначені роздуми письменника. У деяких джерелах, на думку школярів, водночас можна зустріти різні світоглядні підходи. Опрацьовуючи «Щоденник» О.Довженка, учні помічають і людиноцентризм (місце простої особи в суспільстві, на війні), і соціоцентризм (оцінки Довженком ситуації в Радянському Союзі, ролі Сталіна як державного діяча), і націоцентризм (осмислення письменником

долі українського народу, його менталітету, причин національного занепаду).

Їм пропонується допоміжна система завдань-запитань для осмислення:

Знайдіть у текстах щоденника, спогадів, листів висловлювання, які можна віднести до однієї із ідеаційних систем мислення. Зачитайте їх.

Які проблеми тривожать письменника? Які погляди на світ, оцінки дійсності він демонструє?

Як висловлені судження характеризують митця? Що ви можете сказати про його філософсько-історичний світогляд?

Чи погоджуєтеся ви з міркуваннями письменника? Що вас в них влаштовує, а що – ні?

Поруч із мемуарами, щоденниками, листами, створеними письменниками, існують і біографічні джерела, що належать іншим людям. Вони дають нагоду продемонструвати формування ідеаційних канонів у сприйнятті образу самого митця. Школярі спостерігають, як характеристика одного й того ж художника слова може видозмінюватися у світлі різних світоглядних підходів. Учитель пропонує біографічні тексти чи уривки з них не тільки як джерело інформації про письменника, але і як приклади філософських розумінь дійсності. Учні класифікують розгорнуту в них ідеаційність залежно від наявних авторських позицій. Скажімо, в поданих нижче фрагментах для школярів є очевидними прояви соціо-, націо- та антропоцентричного бачення постаті Лесі Українки:

- «Уперше в українській художній літературі перед читачем постали імена організатора соціал-демократичних гуртків на Україні Ювеналія Мельникова, ... одного з ініціаторів скликання Першого з'їзду РСДРП Сергія Мержинського, іскрівця Павла Тупчинського. Під їх впливом Леся зайнялася серйозним вивченням марксистської літератури, зокрема, таких робіт, як «Капітал» Карла Маркса, «Розвиток соціалізму від утопії до науки» Фрідріха Енгельса, «Що робити?» В.І.Леніна. Як наслідок – Леся рішуче визнала революційний марксизм провідною ідеологією...»[6;10].

- «Здається, що ніколи не було двохсот років національного пониження, що виховали цілі покоління рабів. Здається, що з-за дрібних друкованих рядків глядить на нас спотворене гнівом обличчя уярмленої, але вільної духом нації... Опріч Шевченка, ледве чи хто інший в нашій літературі піднісся до такої сили пафосу, як ся слабка і недужа жінка»[3;155].

- «2 жовтня 1896 р. Лариса Косач – молода й сповнена життя, енергійна й закохана, всім захоплена й до всього цікава, шалено активна і в літературному, і, чи не більше, в громадському житті («...ніколи і вгору глянути. Просто спішу, як чорт»), – словом, підозріло схожа на Любу Гощинську з першої дії саме під ту пору викінченої «Блакитної троянди», – написала в Софію до своєї «старшої кузини» Лідії Драгоманової-Шишманової листа, один пасаж із якого не може не перепинити увагу читача з бодай трохи розвиненою уявою: «От, Лідочка, снився мені «вещий сон», аж навіть тобі розкажу. <...> ... сниться мені, що іде моя драма на сцені і головну роль граю я сама...»[4;608].

Зразками міфологізації та ідеаційно зумовлених біографічних оцінок є джерела не тільки логічного, але й художньо-образного типу. Їх використанням забезпечується емоційний фон під час вивчення життєпису, «ефект присутності» (Б. Степанишин) митця на уроці, створення у школярів стійких образних уявлень про письменника. До них належать: літературні твори біографічного змісту, легенди та перекази про письменника, історії з його життя; твори інших видів мистецтва, в яких відтворено художній портрет митця; образні вислови про письменника видатних людей. До речі, в сучасних методичних працях суб'єктивна природа біографічних матеріалів образного типу хоч інколи, але акцентується, чого практично немає відносно джерел науково-логічного характеру. «Людина на портреті (мається на увазі портрет письменника – Ю.Б.) – це образ, створений засобами мистецтва через призму бачення художника...Тому, сприймаючи портретний образ, відкриваємо для себе не лише саму людину, ... задумуємося про творця портрета – художника» [5; 206]. Цей висновок актуальний і щодо

літературних текстів, кінофільмів, театральних постанов, скульптур, що унаочнюють біографії та постаті письменників. Тому використання образних матеріалів вимагає певних застережень. У їх змісті можуть траплятися фактичні неточності, вимисел. Школярам необхідно донести, що в легендах і переказах, літературних творах, інших видах мистецтва важливим є не достовірність даних, а узагальнені оцінки митця, погляд на його особистість збоку, своєрідність розуміння унікальності художника, які обов'язково позначені ідеаційними канонами. Із цими оцінками можна й не погоджуватися. Але вони звучать на уроці, щоб допомогти школярам сформувати власне ставлення до письменника. Учитель пропонує їх, стверджує або заперечує виражену в них думку, дозволяє робити те ж саме учням.

Отже, філософсько-історичні підходи до вивчення життєпису письменника дозволяють вирішувати ряд важливих завдань – із одного боку, націлювати учнів на сприймання історично об'єктивного і разом із тим неповторного феномену митця в його фактичних проявах та духовних вимірах, а з іншого – розуміти, що образ художника слова формується під впливом складних світоглядних процесів, яким підвладні й сам письменник, і ті, хто створює його біографії.

Yuriy Bondarenko

Philosophico-historical approach to studying writer`s biography at secondary school

The article discusses the principal areas of research, activities and materials that are used at literature lessons devoted to studying writers` biographies on the basis of philosophico-historical understanding of reality. The message of the article is the following: it is necessary to distinguish between the strict biographical data and the biography author`s subjective attitude in order to get an adequate understanding of an artist`s phenomenon.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Бойко М.І. Вивчення життєпису художника слова в середній школі.. – К.: «Радянська школа», 1975.
- 2.Дробот В. Н.Изучение биографии писателя в школе. – К.: Рад. шк., 1988.
- 3.Донцов Д. Поетка українського рiсорджiменту (Леся Українка) // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. – К.: Рось, 1994.
- 4.Забужко О. Notre dam d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. – К.: Факт, 2007.
- 5.Мірошниченко Л.Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах: Підручник для студентів-філологів. – К.: Ленвіт, 2000.
- 6.Мусієнко О. Микола Олійник і його діалогія // Олійник М. Дочка Прометей. – К.: Рад. Шк., 1985.
- 7.Обсяг статті не дає можливості деталізувати названі нижче поняття, якими позначені різні прояви історичної свідомості. Докладніше про це див.: Бондаренко Ю. Історична свідомість проблема дефініції // Рідна школа. – 2005. - №2.
- 8.Токмань Г. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. – К.: Міленіум, 2002.